

DOSTƏLİ NƏRİMANOĞLU

ƏSİL KİŞİ ÖMRÜ

(elegiya)

...Anasının soyuqdan donmuş qıçlarını böyrünə sıxdı. Nəfəsini dərib onu bir az yuxarı - çiyinə, kürəklərinə qaldırdı. Şalın saçaqları boynunu, boğazını dalasa da bunu hiss etmirdi. Bütün diqqəti daşdığı yükün ağırlığına tab gətirmək üçün var gücünü toplamağa yönəlmişdi. Kənddən çıxdıqları iki saat olardı, amma elə bilirdilər ki, heç on metr də irəliləməyiblər. Boylanıb arxaya baxdı. Əlindəki əsasına güc sala-sala, daş ağırlığında addımlar ata-ata irəliləyən Atasının necə çətinlik çəkdiyini duyurdu, amma başqa əlacı yox idi. Bu arıq canı ilə ancaq Anasını daşıya bilərdi. Kişi özündə güc tapa biləcəkdə. "Hər halda dağ adamıdır, məni darda qoymaz", deyə Oğul fikirləşdi. Nə düşündüsə, addımlarını yavaşladı. Atasının gəlib ona çatmasını gözlədi. Nəfəsi çiyinlərindən çıxan Ata Oğula çatanda lap təngənəfəs olmuşdu, tənqimişdi. Dayandı. Əlini qalın qayıq kəmərinə asdığı kiçik torbaya uzatdı. Tütün kisəsinin ağzını açdı. Bir neçə çimdik tənəkəki götürüb səliqə ilə qəzetlərdən kəsib yaxa cibinə doldurduğu kağızlardan birinin arasına bükdü. Qurumuş dodaqları ilə büküb qurtardı. Papirosunu yapışdırmaq istədi. Dodaqları sazağın təsirindən cadar-cadar olduğu üçün nəmlik hiss etmədi. Titrəyən barmaqlarını dilinin üstünə sürtdü. Hazır olan papirosunu damağına qoyub kibritini çıxartdı. Közərən papirosuna dərin bir qullab vurdu. Dünyanın ən böyük ləzzətini almış kimi ürəkdən bir "oxqayyy" dedi. Zəifləmiş gözlərini dörd tərəfə dolandırsa da harada olduqlarını kəsdirə bilmədi. Tez-tez döyən gözləri narahatlıqla: "Gedək, Oğul, görək başımıza nə qəzavü-qədər gələcək", - dedi. Oğul atasını bu dəfə qabağa saldı.

Atasının ona baxaraq tez-tez dərinə nəfəs aldığı, köks ötürdüyünü hiss edirdi. Anasını şəlləncək-lə kürəyinə şəlləmiş Oğulun addımlarının yavaş-yavaş ağırlaşdığını görürdü. Görürdü və ürəyindən qara qanlar axırdı. Ürəyi dil açmışdı. "Biz səni bunun üçün müdü dünyaya gətirmişdik, mənim balam".

Xarlanmış qarın üstü ilə üç adam gedirdi. Cəmi dörd ayaq yeriyirdi. Körpəlikdə övladını belinə şəlləyib evin bitib tükənməyən işlərini görəndə Ana Oğulun əvəzinə çox yerimişdi. İndi növbə Oğulun idi. Oğul Anasını kürəyində daşıya-daşıya sanki borcunu qaytarırdı. Amma bu borc Allahın günahsız adamlara göndərdiyi məcburi, ağır borc idi. Bu borcun çəkisi atılıb arxada qalan dağlardan min qat ağır idi. Ananın müqəddəs adını daşıyan Vətəni atıb gedirdilər. Ata yurdunu, ata ocağını kor qoyurdular. Bacalardan daha üstü çıxmıyacaqdı. Neçə ocaq kor, külsüz qalacaqdı, təknlər çörəksiz, küncələr taxılsız, səbətlər çəltiksiz, qaramal, ulaq bağlanan mıxlar bağırsız, atlar noxtasız, yüyənsiz, ulaqlar palansız, itlər yalsız, məhlələr, evlər işıqsız qalacaqdı. Qalan təkçə bunlar olsaydı dörd nə idi ki? Məzarlar da qalırdı, qonşuluq, insanlıq, qohumluq, dostluq, səmimiyyət, qonaqpərvərlik, insanlıq, hörmət-izzət, ədəb-ərkan da tökülüb qalırdı. Qalan hər şey bu günəcən tülkü kimi tanıdığınız, qapımızda nökr kimi işlətdiyimiz yer üzünün ən alçaq, ən murdar, ən riyakar, ən satqın, şeytanın əkiz qardaşı olan ermənilərin taptağı altına düşürdü. Bu anlardan başlayaraq arxada qalan hər şey murdarlanırdı. İndi müsəlman qapılarında donuzlar xoruldıyacaqdı, ellilərin hal-əhvalı əvəzinə ermənilərin nəşəli səsləri eşidiləcəkdə. Quşların, çeşmələrin,

ağac yarpaqlarının əvəzolunmaz nəğmələri əvəzinə azğın düşmənlərin Ulu Tanrının dəzdahına tuşlayıb atdıqları güllələrin səsi eşidiləcəkdi. Arxada canını bu böyük bəladan götürüb qaça bilməyənlərin ah-naləsi qalırdı.

Oğul bunları ürəyindən keçirdikçə dəli olmaq istəyirdi. Dəli olsaydı hamı onun dərini çəkərdi. Dərd böyük idi. Dünyanın isə ən ağır yükü dərddir. Dərd insanı əyir, sındırır. Böyük Füzulinin bir beyti yadına düşdü.

O dərdlər ki, mənim vardır, bəşirin başına qoysan, Çixar kafər cəhənnəmdən, güllər əhli - əzab ağlar.

Əfsanəyə görə cəhənnəm əhli o zaman cəhənnəmdən çıxacaqlar ki, dəvə incəlib iynənin gözündən keçə bilsin. Füzuli demək istəyir ki, mənim dərdlərimi dəvənin boynuna qoysan, dəvə incələr və iynənin deşiyindən keçər. Cəhənnəm əhli əzabdan qurtarar.

Oğul ulu babasının hikmətinə, böyüklüyünə heyran qalmışdı. İndi özü bu dərdi çəkirdi. Dəvə lazım idi ki, boynuna qoyasan əzab-əziyyətdən qurtarasan. Vətən əldən gedirdi. İnsanların belinə, boynuna əldən gedən Vətən qədər ağır yük yığılırdı. İnsanlar bu yükü çəkə biləcəklərmi?

Bu yükün müqabilində Anasının çəkisi ona çox yüngül görünürdü. Gəncədə yaşayan yeganə bacısı dəfələrlə sifariş göndərmişdi ki, vəziyyət ağırdır, sizin Bakıda baş verənlərdən xəbəriniz yoxdur, heç olmasa xəstə Anamızı bura göndərin. Ana razı olmamışdı. "Axır nəfəsimdir, qoyun öz ocağımın başında can verim", demişdi. Nə Ata, nə də Oğul onu fikrindən daşındıra bilmişdi. İndi Oğul üçün necə ağır yükə çevrildiyini hiss edirdi. Oğlunun boynuna, qulaqlarının dibinə ağır-ağır çatan nəfəsi sanki pıçıldayırdı: "Dilim lal olsaydı sizə yox deyər bilməzdim, ağlım itşeydi, sizin nə etdiyinizi bilməzdim, evimizə, ocağımıza məhəbbətim olmasaydı, sənə belə yük olmazdım, Oğul. Məni atın, özünüzü xilas edin".

Oğulun tükləri ürperdi. Qulaqlarını, boynu soyuq tər basdı və o andaca qulaqlarının, boynunun nəfəs dəyəni, tər axan yerlərində buz dənələri əmələ gəlirdi. Anasının qıçlarını özünə daha bərkədən sıxdı. "Özüm ölərəm, səni atıb getməyəm. Vətənimizin itgisini nə vaxtsa qaytara bilərəm, amma səni itirsəm, heç vaxt qaytara bilmərəm. Canını dişinə sıx, möhkəm dayan, can Ana! Səni xilas edəcəyəm" !

...Ata şöhtəyə-şöhtəyə irəliləyirdi. Əlindəki əsa olmasaydı, çoxdan dolanbac yollarda sürüşüb

dərəyə, uçuruma yuvarlanardı. Sol əlinə aldığı kiçik düyünçədəki ərzaq ehtiyatı Atanın tarazlığını saxlayırdı. Ağır düşüncələrin əlində əsir-yesir qalmışdı: "Yazıq uşağa bir gün ağlamadıq, onun üçün yükə çevrildik. Görəsən azğın düşmənin çaynağından qurtara biləcəyikmi? Biz heç, barı balama zaval gəlməsin". Ağır fikirlərin yükü altında Ata qan-tərə batmışdı. Çiyində sanki Oğulla Ananı o daşıyırdı.

Günəş uca dağların arxasında gizlənməyə can atırdı. Uzanan kölgələr nəhəng divlərə bənzəyirdi. Elə bil ki, öz ovcunu çaynağına keçirməyə tələsir-idi. "Axşam düşməmiş mağaralardan birinə çatmaq lazımdır", deyər Oğul düşündü. Ata da eyni fikirdə idi. Soyuqdan daldalanmaq, güc toplamaq, nəfəs dərmək lazım idi.

Dağ adamlarının qoyun-quzu yığıb kölgələndirdiyi, istidən qoruduğu mağaralardan birinə çatanda qaranlıq öz ağır ətəklərini kainatın üstünə səirdi. Şər qarışan vaxt çatmışdı. Ağırlaşmış dağ havası zindana çevrilmişdi.

Oğul Anasını belində saxlayan şalın bağını boşaltmışdı. Usdufça sağ böyrü üstə çevirdi. Anasını qucağına alıb soyuqdan donmuş üz-gözündən öpdü.

Mağaranın dibində, soyuq külək tutmayan bir yerdə uzandırdı. Ana qızdırma içərisində titrəyirdi. Ata donmuş ayaqlarını həyat yoldaşının, halalının başı altına uzatdı. Ana məhəbbət dolu gözləri ilə ömür-gün yoldaşına bir nəzər fırlatdı. Sanki "uşaqdan ayıbdır axı" demək istəyirdi. Ata yeni bir çağırma büküb papiros çəkməyə başlayanda Oğul ətrafa göz gəzdirmək üçün mağaradan bayıra çıxdı. Zülmət bir qaranlıq çökürdü. Bədəni üşəndi. Titrədi. Qaçıb içəri girdi. Ata Ana ilə kürək- kürəyə vermişdi. Atanın həmişə evin tavanını titrədən xorultusu indi güclə eşidilirdi. Anasının qucağına girdi. Sabah ağır bir yolçuluq başlayacaqdı. Soyuqdan titrəsələr də bir-birinə hərarət verərək ağır yuxuya getdilər. Dağlar Ana, Ata, Oğul üçün yumşaq yastığa çevrilmişdi...

Səhərin gözü tez açıldı. Üçü də donmuşdu. Ocaq qalmaq istədi. Tüstüsündən qorxdı. Anasının kürəyini ovmağa başladı. Özü də isindi. Atası yenə papiros tüstüləyirdi. Gözlərini mağaranın ağzından bayıra axmağa çalışan tüstüyə zilləmişdi. Ömrünün tüstü kimi səmərəsiz keçməyinə dözə bilmirdi. Oğluna yük olmalarının xəcalətini çəkirdi. "Məgər oğlumu bunun üçün böyütmüşəm? Evin yığılsın, bais, bizi niyə bu kökə saldın? Uşağın günahı nə idi? Ağ günümüzü niyə qaraya çevirdin, zalım fələk?" Düşüncələr onu üzürdü.

Üçü də danışmaq istəyirdi. Üçü də bir-birindən utanırdı, sanki. Amma bir-birinin ürəyindən keçənləri kitab kimi oxuyurdular. Sükutu qırmaqla nəyisə itirəcəklərindən qorxurdular. Ürəklər, gözlər bir-birinə sanki dastan oxuyurdular. Sözsüz bir-birini başa düşürdülər. Sanki ruhlar aləmindəydilər.

Oğul ayaqlarını uzadaraq gərnəşdi. Qollarını sağa-sola ataraq keyini açdı. Anasını kürəyinə aldı. Ata körpə uşağı şəlləyirmiş kimi şalı Ananın belinə çəkdi. Uclarını Oğlunun qolları arasından keçirib arxadan möhkəm-möhkəm düynələdi. İndi yola düşmək olardı. Yolçular yola düşdülər. Lal yolçuluq davam etməyə başladı.

...Dünən qəfləti xəbər kənd camaatını sarsıtdı. Dedilər ki, ermənilər rayon ərazisinə giriblər. Qabaqda nəşələnmiş, sərxoş ruslar, arxalarınca da ermənilər qabaqlarına keçənləri qırıp çatır, heç kimə aman vermədən irəliləyirlər. Qoşunlarımız isə mövqelərini tərk edib geri çəkilməmiş, heç camaatı xəbərdar da etməmişlər. Kəndə vəlvələ düşdü. Kimin maşını, arabası, motosikleti vardısı, minib qaçdılar. Qonşu qonşuya, qohum qohuma qahmar çıxmadı. Başını götürüb hərə bir tərəfə qaçdı. İtlərinin zəncirini açmayanlar, tövlənin, hinin qapısını bağlı qoyanlar, çəpər üstə gündə bir-biri ilə dalaşan qonşular, qohumlar dabanlarına tüpürüb, "asta qaçan namərddi", dedilər, heç elə bil bu yer, bu yurd onların deyildi. Kənddə sonuncu çıxan Ata, Ana, Oğul da kor qalmış kəndlərinə, ata baba yurdlarına son dəfə, özü də soyuqqanlıqla baxa-baxa üz qoydular dağlara, meşələrə sarı. İllərlə yığıb topadıqları, dar gün üçün ehtiyat gördükləri hər şeyi atıb getdilər. Elə bil ki, bu sərvət, bu yurd, bu elə oba, torpaq, dağ, dərə, meşə, çöl, çəmən, tarla, kövşən heç onların ömürlərinə yazılmayıbmış. El-nən gələn dərdi toy bayram kimi qarşılayan təzə didərginlər dəstəsi ölümün də ağzına həvəslə, sevincə, düşünmədən gedirdilər. Son aqibətinin necə olacağını heç kim bilmirdi, daha doğrusu, bu bərədə heç düşünmürdülər. Tarix babalarının başlarına gətirilən fəlakəti övladlarının başına gətirirdi.

Oğulun bircə fikri vardı. Anasını və Atasını xilas etmək! Məhz bu fikir hamı kimi ona da hər şeyi unutturmuşdu. Düşmənin hansı tərəfdən gələcəyini bilməyən hər bir kəsin gözü sanki dörd olmuşdu. Oğul da dörd gözü sanki satın almışdı. Anasını və Atasını düşmənin çaynağından xilas etmək yeganə fikir kimi düşüncəsinə hakim kəsilmişdi. "Vətən nədir axı" deyə oğul düşünürdü. İndi mənim Vətənim Anamdır. Onu da şəlləmişəm kürəyimə aparıram. Öz müqaisəsi özünə gülməli

gəlirdi. Dodaqları qaçdı. Ata Oğlunun təbəssümünü gördü. Bıcaq vursan qan çıxmayan Oğulun təbəssümü kişiyə qol qanad verdi, sürətini artıraraq xeyli irəli getdi və dayandı. Gördüyü mənzərə onu sarsıtdı. Çöl heyvanlarının, qurd-quşun parçalayıb yediyi, dağıtdığı insan cəsədinin bircə sümükləri qalmışdı. Bir də didik-didik olub ətrafa səpələnmiş boxçanın içərisindəki zinət əşyaları, uşaq paltarları, şəkillər və s. Ata üzünü sola çevirdi. Oğul bunu gördü və düşündü. "Kişi niyə düz yolu qoyub üzünü dağa dirədi? Görünür, belə məsləhətdir". Atanın arxasınca düşdü. Qar üstündə üç adamın iki izi düşürdü. İzlərdən biri daha dərin idi. O izin üstündə Vətən rəmzi olan Ananın da ağırlığı vardı.

Üzləri dağa dirəndi. Düz, hamar cığırlar gedis üçün rahat idi. Enişlərdə bütün gücləri ayaqlarına düşəndə Oğulun beli ağrıyır, dizləri qatlanırdı. Bütün gücünü səfərbər edirdi ki, Ana narahat olmasın. Yoxuşun başına boylandı. Başını arxaya əyəndə peysəri Ananın dodaqlarına toxundu. Girəvə gözləyirmiş kimi, Ananın dodaqları Oğulun başından isti bir öpüş götürdü. Elə bil ki, bununla Oğula verdiyi əziyyətin əvəzini ödəyirdi. Bayaqdan dizləri titrəyən Oğulun canına güc gəldi. Ana öpüşü ona sanki pəhləvan güvvəsi bağışladı. Bir qədər onlardan uzaqlaşmış və qara bulud kimi dolmuş Ataya çatmaq üçün sürətini artırdı, Atanı keçdi, dayanmadan, başını aşağı əyərək, bəzən əllərini xarlanmış qara dirəyərək yoxuşun başına qədər birnəfəsə getdi. Gədiyə çatdı. Əllərini gözlərinə günlük edərək o üzə baxdı. Qarşdakı dağlar, təpələr bir-birini əvəz edirdi. Dəvə belə kimi kələ-kötür, əyri-üyri dağlar, təpələr, dərələr, yarıqlar, uçurumlar, meşələr, talalar biri-birini əvəz etdikcə, elə bil ki, səma hamarlaşırdı. Göy üzü dümdüz idi. "Kaş qanadım olaydı, Zümrüd quşu, Humay quşu, Simurğ quşu kimi qanad çalıb geridə buraxdığımız torpaqlara bir də baxa biləydim", - deyə Oğul xəyal aləmində cövlan edirdi.

Ata əsasına, çəliyinə dirənə-dirənə yoxuşun sonuna çatdı. Oğlu ilə yanaşı durdu. Oğul Atadan bir qarış hündür idi. Anasının ağırlığı onu heç əyməmişdi. Həmişə məğrur və dik olan baxışları qartal gözü kimi ancaq irəli baxırdı. Atasının əsa tutan qoluna toxundu. İşarə ilə tənbəki kisəsini göstərdi. Ata bunu gözləyirmiş kimi qarın üstünə çökdü. Papirosunu büküb dodaqlarına qoydu. Alışdırıb dərin bir qullab vurdu, tünd boz rəngli tüstü ciyərlərinə xoş bir ılıqlıq, yüngüllük gətirdi. Sifəti allandı. Oğluna baxdı. Heykəl kimi dayanmışdı. Ananın qıçlarını özünə bərk-bərk sıxmışdı. Sanki, öz hərərətini

ona verməklə yüngülləşirdi. Ana sakit-sakit nəfəs alırdı. Oğluna verdiyi ağırlıq, narahatlıq onu üzürdü, amma çarəsi yox idi. Oğulun iradəsinə, tərsliyinə, dəyanətinə bələd idi. Bu vaxtacan Oğulun ağladığını, sızladığını görməmişdi. Kişi qeyrəti, kişi dözümlü Oğulu Ananın gözündə ən uca dağa bənzədirdi. Axı özgə əlacı da yox idi. İki addım atmağa taqəti yoxdu, ayaq üstə durada bilmirdi. Xəstəlik bir yandan, qaçaq da bir yandan onu fikir və qəm dəryasına salmışdı. Necə oldu ki, vətən əldən getdi? Öz yurdumuzda didərginə niyə döndük? Axı onu qoruyan oğullarımız çox idi? Bu dağları, dərələri, meşələri, min cür xəlvəti olan ölkə də bir ovuc itin, tulanın qabağından qaçarmı? Ananın siyasətdən başı çıxmırdı. Təmiz qəlblə, dünya ürəkli kənd qadını idi. Amma yanına gələnlər, xəstəliyi ilə bağlı halını soruşanlar deyirdilər ki, bu siyasətdir. Bakıda oturanlar belə məsləhət görürlər. Məgər siyasət deyilən o qara iblis torpağı verməklə qocanı, qarını, uşağı didərgin salmaqla nə isə əldə edir? Edirsə bu kimə gərəkdir? Belə siyasət onların təpələrinə, başlarına dəysin.

Asta bir titrəyiş Ananı diksindirirdi. Yola düşürdülər. Eniş başlanırdı. Ata öndə gedirdi. Əsasını, çəliyini yerə dirəyir, ayaqlarının birini qarın içərisinə daha bərk dayayaraq sürüşməməyə çalışırdı. Sürüşüb yıxılırdı, dərənin dibinə gedəcəkdə. Açdığı çığırla, izlə Oğul gəlirdi. Oğulun küreyindəki Ana gəlirdi, lap arxalarınca azğın düşmənlə irəliləyirdi. Bu gəlhagəl onları tələsdirirdi. Nə qədər ki, hava xoşdur, nə qədər ki, güllə atan yoxdur, gündüzdür, yol getmək lazım idi. İstiqaməti gözəyari, fəhmlə müəyyən edirdilər. Bilirdilər ki, Bakı onların kəndindən gündoğan tərəfdə yerləşir. Demək, üzü gündoğana getməklə xilas yolunu tapa bilirdilər. Ata dayandı, duruxdu. Zəifləmiş gözlərini on-on beş metr qabağa zillədi. Ayaq izləri görünürdü. Oğul diqqətlə baxdı. Ayaq izləri çox müxtəlif idi. Qaloş izi, sapoq izi, çarıq izi, hətta yalın ayaq izləri bir-birinə qarışmışdı.

Görünür, başqa bir didərgin dəstəsi imiş. Bəs niyə əks istiqamətə gedirlər? Bəlkə onlar gündoğan kəndlərində yaşayanlardandır? İstiqaməti səhv salaraq düşmənlə əlinə keçə bilirdilər. Oğul çaş-baş qaldı: görəsən, özləri düzmü yoldadır! Bəlkə, səhv gedən özləridir? Bəlkə birbaşa düşmənlə üstünə gedirlər? Özü öz fikirlərindən qorxuya düşdü. Yeni bir cəhənnəm əzabı onu fikir labirintinə saldı. Hansı tərəfə getsinlər? Atanın üzünə baxdı. Ata çəliyi ilə düz irəliləməyi göstərirdi. Növbəti yoxusu dırmanmalı idilər. Əzablı yollar onları hara aparır-

dı? Bircə Tanrı bilirdi.

Ata əlindəki çantayı açdı. Yumşaq yuxadan üçünü ayırdı. Götürdükleri yağdan, pendirdən üç dürmək bükdü. Birini Oğula verdi, birini özü dişləməyə başladı, üçüncünü isə Oğulla yanaşı gedərək ömür-gün yoldaşına kəsib yedirdi. Ayaqlarına, canlarına taqət gəldikcə yoxusu daha asan dırmaşağa başladılar. Oğul, sanki iməkləyirdi. Əlləri ilə yerə söykənirdi, söykəndikcə qarın buz soyuqluğu barmaqlarının ucunu göynədir, göynətdikcə qızarıb bozarmış barmaqlarını hərdən ağzına tərəf aparır, hövخورub isidirdi. Ana gözlərini yumsa da hər şeyi görürdü, duyurdu. Böyüdü-boya başa çatdırıldığı, evləndirməyə imkan tapmadığı, qonşu qızını gözaltı etdiyi Oğlunun çəkdiyi əziyyəti öz nəfəsi ilə yüngülləşdirməyə səy göstərirdi. Bəzən nəfəsini içərisinə çəkib özünü yüngülləşdirir, saniyələrlə nəfəsini buraxmırdı ki, ağırlaşmasın. Oğul hər şeyi duyurdu. Bu ona yeni qüvvə, yeni təpər verirdi. Anası - Vətəni onu qiymətləndirirdi. Oğul bu qiyməti dəyərləndirirdi, yurda məhəbbətini çiyinlərində daşıyırdı.

İkinci gədiyi - tili aşanda təəcübəndən donub qaldılar. Qarşılarında on beş-iyirmi evdən ibarət bir kənd vardı. Tüstüsü çıxmırdı. İnsanlar görünmürdü. Evlər cağbacağ yerində idi. Bir ev də yandırılmamışdı. Amma ölüm sükutu hökm sürürdü. Arabir zəncirdən açılmamış itlərin zingiltisi eşidilirdi. Atanın zənnincə yolları məhz o istiqamətə idi. Kəndin kənarındakı yolla getmək qorxulu olardı. Meşə yolunu seçdilər. Başlarını bulaya-bulaya özləri kimi didərgin düşmüş bu kənd adamlarının dərd yükünü də daşıya-daşıya irəlilədilər. Dərd üstünə dərd calanmışdı. Ürək bu yükləri daşımağa qorxurdu.

Yol boyunca quruyub üstündə meyvəsi qalmış əzgil, həmərsin-itburnu, cır alma ağacları bir-birini əvəz edirdi. Hərdən birini dərib ağızlarına qoyurdular. İtburnunun qurumuş tumları içərisindəki tükü toxumlar boğazlarını yandırır. Acı meyvə qaxlarına bənzər alma, alça arı balı kimi şirinlik bəxş edirdi onlara. Bəlkə də bu Vətən torpağının sonuncu barı idi ki, onlara güc verirdi.

Günəş qoy qübbəsindən üzünü aşağı diyirlənirdi. Dünyanın ən xoşbəxt varlığı kimi dünya yaranandan bu yana eyni yerdən çıxıb, eyni yerdə də batırdı. Bəlkə bu sədaqətinə görə atalar, analar öz qızlarına Günəş adı qoyurdular. Ananın ürəyindən bir gizilti keçirdi. Oğluna seçdiyi qızın adı Günəş idi.

Qarşıda sıldırım dağ yamacları gəlirdi. Ehtiyatsız bir addım onları uçuruma yuvarlaya bilərdi.

Oğul qurşağına bağladığı çatını açdı. Hər ehtimala qarşı götürdüyü bu möhkəm çatını anası toxumuşdu. Üç dayaq üstündə asdığı nehrənin tuluğun yükünü, ağırlığını çəkən bu çatı öz dəyərini bir daha göstərdi. Çatını Atanın ortasına bağladı, ilgəyi kəmərinə keçirdi. Özü qabağa düşdü. Ədəb-ərkandan kənar olsa da, özü Atadan qabağa düşsə də, bütün təhlükəni öz üzərinə götürdü. Yolçuluq davam edirdi. Bəzən dağ keçilərinin güclə keçə bildiyi cırıqlardan aşırıdılar. Oğulun qartal baxışları dörd tərəfi süzürdü. Gözü uçurumun dibindəki müxtəlif rəngli parçalara, paltarlara sataşdı. İnsan geyimləri idi. Görünür, uçurum onları ağışına almışdı. Özgə vaxt olsaydı Oğul o cəsədlərin dalınca özünü təhlükəyə atardı. Amma indi şuurunda bircə şey hakim idi. Anasın, Atasını xilas etməli idi. Gücünü, qüvvəsini kənar yerə səpf etməməli idi! Hələ ürəyində şükr edirdi ki, nə yaxşı ki, anasının çəkisi lap uşaq ağırlığında idi! Amma məsuliyyət yükü dağlar boydaydı.

Günəş qurub etdikcə, sazaq adamı kəsirdi. Göydə buludun olmaması gecənin ayazlı-şaxtalı keçəcəyindən xəbər verirdi.

Ana ürəyində dua oxuyurdu. "Böyük Allah, Oğluma qüvvət ver, güc ver, bizi bu bəladan hifz elə. Hansı günahlarımıza görə bizi belə cəzalındırırdın, ya Rəbb. Varsa keç günahlarımızdan. Balalarımıza yazığın gəlsin".

Ata öz aləmində idi. Burdan xilas olan kimi ürəyində əhd eləyirdi ki, Oğluna bir toy vurduracaq, gəl görəsən. Əl götürüb oynayacaq, dünyaya meydan oxuyacaqdı. Nər oğlu nər olduğunu aləmə göstərəcəkdə.

Oğul gərginləşmişdi. Sonuncu keçid çox təhlükəli idi. Qar uçqunu ola bilərdi. Zirvədəki qartal uzun bir qiyyə çəkdi. Əngin səmaya baş vurdu. Oğul qartaldan güc aldı, son taqətini toplayıb ayaqlarına güc verdi, sürüşkən daşdan yapışaraq təhlükəni keçdi. Geri boylandı. Ata elə bil ki, quş idi uçurdu. Oğulun çətinliklə keçdiyi yolu elə rahatlıqla keçirdi ki, elə bil uzun illər buralarda ov etmiş ovçu idi. Fikri göylərdə uçduğu üçün ayaqlarının altına heç baxmırdı.

Talaya çatdılar. Arabir qaçan tülküyə, çaqqala, dovşana, dəstə-dəstə kəkliyə baxdıqca Oğulun qəlbindən bir hiss keçirdi. Kaş, biz də bunlar kimi qayğısız olaydıq. Bir də içindən bir arzu keçdi ki, kaş tufəngim əlimdə olaydı, birini də ötürməzdim. Üçüncü bir hiss isə sanki ona söyləyirdi: daha erməni ilə sənə nə fərqi oldu ki? Onlar da tazılı-tulalı düşüblər dalımızca. Sizi oğlamağa çalışırlar.

Kaş, elə olaydı ki, Allahın yaratdığını, elə Allah, təbiət özü məhv edəydi, insanlardan bu ixtiyarı, bu gücü alaydı.

Kiçik dağ çayının həzin şırıltısı Oğulun qəlbinə xoş bir sərinlik gətirdi. Axar suyun hər iki sahili sırsıra bağlamışdı, buzla örtülmüşdü. Su qalın buzun altı ilə axırdı. Buz kimi soyuq sudan bir ovuc içdi. Dikəlib bir balaca gərnəşdi. Ətrafa boylandı. Görəsən, düz yoldadırlarmı? Buralarda heç vaxt olmamışdı.

...Bükməsini tüstülədən Ata da eyni hissləri keçirirdi.

...Ana isə hər ikisinə qüvvə, təpər, can sağlığı arzulayırdı.

Toran düşürdü. Oğul göz gəzdərək qalın bir kolluqda nəzərlərini saxladı. Yaxınlaşdı. Ovçuların düzəldiyi marıq idi. Burada gizləniş su üstünə gələn heyvanları, quşları ovlayardılar. Marığın üstünü qar örtmüşdü, don vurmuş qar isə etibarlı örtüyə çevrilmişdi. Gecələmək üçün bundan münasib yer tapmaq çətin idi. Ehmalca Anasını kürəyindən açdı. Qucağına götürüb nisbətən quru yerə qoydu. Kürəkləri suyun içində idi. Tərləmişdi. Ata cadarcadar olmuş əlləri ilə Oğulun kürəyinə əl gəzdirdi. Soyuq dəyib sətəlcəm olsaydı, onları kim xilas edərdi?

Sax-səvəldən daşayıb marığın qarısını bağladı. İçəri doğrudan da, xeyli isinişdi. Üçü də bir-birinə sıxılaraq yan-yana uzandılar. Əzablı yolların yorğunluğu daş kimi göz qapaqlarından asılmışdı. Dünyanın kiçik ölümü - yuxu hər üçünü aparmışdı. Yuxuları da dağ ağırlarında idi. Hərə öz yuxusunu görürdü.

Dəhşətli gürültudan dik atıldılar. Sax-səvəli aralayaraq uzaqlara baxdılar. Dağların sinəsində partlayan mərmilərin yaratdığı toz dumanı, əks-səda vahimə yaradırdı. Demək, döyüş zonasında idilər. Atanın düşündüyü kimi, deyəsən, İmam Hüseyin müsibəti hələ indi başlayırdı.

Tez-tələsik toparlandılar. Dağ çayının axarının əks istiqamətində, üzüyuxarı - üzü gündoğana qarşı getməyə başladılar. Bütün yol boyu olduğu kimi üçü də lal kimi susurdular. Ağır yolun dağdan ağır yolçuluğu üçüncü gün idi ki, davam edirdi. Harada olduqlarını heç biri bilmirdi. Ya qismət deyərək, hey irəli gedirdilər. Üç yolçu, naməlum yollar və lal sükut.

Dəhşətli bir hadisə ilə rastlaşmasaydılar bu lal yürüş xeyli davam edəcəkdə. Ağzını suya söykəmiş bir didərgin üzüyuxulu yerə sərilməmişdi. Su içdiyi yerdə arxadan, kəlləsindən güllə ilə vurmuşdular.

Kürəyində onlarla süngü yarası vardı. Ətrafındakı qan ləkələri donmuş tabloya bənzəyirdi. Bir qədər aralıda isə körpəsini bağına basan qadın cəsədi vardı. Parça-parça doğramışdılar. Bircə ananın körpəsini bağına basan qolları salamat idi. Əsil erməni xislətiydi. Su içdiyi yerdə heç ilan da adamı vurmaz, ay namərd, nanəcib köpək uşağı. Allah sizin günahınızdan keçəkcəkmi, görəsən?

Yaxşı ki, Ana huşa getmişdi. Yaxşı ki, Ata böyük təmkin göstərərək çığır-bağırmadı. Dilinin altındaca ermənilərin ünvanına "Ay sizi doğan ananın..." dedi. Kənara düşmüş kukla elə bil ki, güldü.

Oğul bu səhnədən tez qopmaq istədi. Anasının ayaqlarını qolları ilə daha da sıxaraq sürətini artırdı. Hələ nə qədər gec deyil... Nə, nə gec deyil? Ölümlə rastlaşmaqmi? Əcəldən qaçmaqmi? Belə bir aqibətlə rastlaşmaq təhlükəsimi? Sual yüz idi, cavab yox idi.

Atanın bu vaxtacan dik olan qaməti sanki öyilmişdi, qəddi bükülmüşdü, lap əlindəki əsaya bənzəyirdi. Ətrafa ölüm saçan mərmilər düşürdü. Hansı tərəf atırdı bilinmirdi. İki atəş arasında qalmışdılar. Qorunmağa yer də yox idi. Hiss olunurdu ki, bir-birinə xox gəlmək üçün atırlar. Çünki atılan mərmilərin çoxusu dağlara düşürdü.

Üzləri dağa dirəndi. Dağın ətəyində qar o qədər çox idi ki, oraya düşmək qorxulu idi. Batıb çıxmağa bilərdilər. Atanın kompası əvəz edən çəliyi - əsası sağa tuşlandı - meşəliyə doğru. Xilas yolu meşə idi. Nə qədər yol getdiklərinin fərqi varmamışdılar. Aclıq və yorğunluq Demokl qılınıc kimi başlarının üstündən asılmışdı. Yaşamaq eşqi, Ananın xilas edilmək duyğusu olmasaydı Ata və Oğul arxası qatda qarın üstündə uzanıb şəllənər, dünyanı veclərinə almazdılar. Müqəddəs varlığı - Ananı, Vətəni xilas etmək lazımdı. Onun isə dərdi getdikcə çoxalır, dinib danışmırdı. Lal baxışlarla Atanı, Oğulu, qöydəki Ulu Tanrını seyr etməkdən doymurdu. Keysizlikdən yanına düşmüş qollarını qaldıraraq dua etməyə qarlı qalmamışdı.

Hər üçü içlərində danışmışdılar. Bu səsi, bu hayqırtını yalnız özləri başa düşür, özləri eşidirdilər.

Qulaqbatırıcı gürültüdan nəfəsləri kəsildi. Bir qədər qabaqda qədən Ata qöydə fırlandı, top kimi atılıb qalın qarın içərisinə düşdü. Mərmi lap yanında partlamışdı. Oğul özünü irəli atdı. Kürəyindəki ağırlığı hiss etmədən, duymadan Ataya çatdı. Ata huşunu itirmişdi. Sol qıçından qan axırdı. Şalvarın qalın, toxunma corabın içərisinə salınmış balaqlarını yuxarı çəkdi. Dəhşətdən qözləri böyüdü. To-

puqdan yuxarı sümüyü qırılmışdı, qan içində idi. Çatını belindən açdı. Atanın budunun dizinə çatan yerindən sıxdı. Qan axımı kəsildi. Başına qələnlər Oğulu çaşırdı. Ata isə özünə qəlmişdi, təmkinini saxlamışdı. Husu özünə qələnlər kimi vəziyyətin nə yerdə olduğunu bütün çılpalığı ilə qördü. Oğlunu çıxılmaz vəziyyətə salmışdı. Özü də ona daha ağır bir yük olacaqdı. Baxışları ilə "məni at get, ananı xilas et" dedi. Oğul bu yalvarışlı baxışlara tab gətirmədi. Atasının ağrısını özündə hiss etdi. Sanki qırılan onun öz qılçası idi. Gecikmək olmazdı. Görünür düşmən yaxındadır. Çubuqlardan kəsib sınımış sümükləri bitişdirəndən sonra yan-yanı düzdü. Sınığı sarıdıqdan sonra onu fikir götürdü: Bəs o necə hərəkət edəcəkdi? İki adamı daşımağa gücü çatacaqdımı? Dərd onu üstələmişdi. Ürəyindən bir sancı keşdi. Ömründə ilk dəfəydi ki, yumruq boyda ürəyində sancı, ağrı hiss etdirdi. Çarə tapmaq lazımdır, nə durmusan, iqid oğul, bədbinliyi özünə yaxın buraxma!

Üç-dörd uzun, şivərək ağacları yan-yanı bağladı. Atanı onların üstünə uzandırdı. Çatını düzəltməyi xizəyin baş tərəfinə bağladı. Kəmərin yerindən bərkidib irəli hərəkət etməyə başladı. Elə bil ki, dağ boyda ağırlıq vardı xizəkdə. Ana kürəyində idi. Olub keçənlərdən xəbəri yox idi. Ağır yolçuluq davam edirdi. Hər yerdə üzəşəyi getməyə qərar verdi. Başqa əlac yox idi. Yuxarı qalxmağa təqəti çatmazdı. Yamacla da getmə xizək sürüşüb uçuruma düşərdi. Addımlar getdikcə sürətini azaldırdı. Ətrafda ins-cins gözə dəymirdi. Kürəyində daşdığı namus, qeyrət, şərəf və ləyaqət rəmzini hiss etdikcə özündə quvvə tapırdı. Ürəyinə təpər, dözümlü verən Atasına baxdıqca kişilik qeyrəti daha da coşurdu. "Sizi düşməyə vermərəm, qorxmayın", deyər düşündü. Vətənə oğullar gərəkdir. Vətəni hər kəs qorumalı, sevməlidir. Onun uğrunda yaşamağı, döyüşməlidir. Amma ölməyə tələsməməlidir.

Biz hələ döyüşməyi bacarmırıq, ölməyi daha çox bacarıyıq. M. Arazın misralarını xatırladı, yünqülləşdi.

Vətən mənə oğul desə nə dərdim?

Mamır olub qayasında bitərdim!

Yaşa şair, bir romanlıq sözü, ikicə sətirdə necə də ustalılıqla ifadə bilmisən!

Ata zarımır. Hec cıqqırını da cıxarmırdı. Hər-dən əli ilə, əsası ilə yerə dirənərək oğluna yardımçı olmaq istəyirdi. Bir dəfə istəyinə nail olanda, beş dəfə oğluna mane olurdu.

Saatlar keçirdi. Getdikləri yolun uzunluğunu

xatırlaya bilmirdilər. Çünki hiss edirdilər ki, qarışqa yerişindən də yavaş gedirlər. Arabir eşidilən atışma səsləri olmasaydı, ürəklər bu süküta tab gətirə bilməzdi.

Göbələyə oxşar böyük bir qayanın dibində dinclərini almaq istədilər. Uzaqdan eşidilən qışqırıq səsləri yaxınlaşan faciələrdən xəbər verirdi. Kənardan görünməyən iki qayanın dibinə qısıldılar. Ata ağrılarını unutmuşdu sanki. Oğul anasını kürəyindən acıb yerə qoymağı ağına da qətimirdi. Baş verənləri uzaqdan seyr edirdilər. Mağaralara doluşub canlarını düşmən əlindən qurtarmağa çalışan qız-gəlinlər, oqlar və qızlar, goca və qarılar yaman yerdə yaxalanmışdılar. Saqqallı ermənilər, sarıqulaq ruslar, qara-qara zəncilər ev-eşiyindən didərgin salınmış adamları əsir götürürdülər. İki qızın onların əllərindən qurtarıb qayaların başına doğru qaçdıqlarını gördülər. Arxalarınca atılan avtomat güllələri ayaqlarının altında inləyən torpağın bağırını dəlırdi. Qızlar qayanın kənarına gələrək əl-ələ tutdular. Göylərdə qıy vuran qartallar kimi qanadlandırdılar. Qartal vüqarı ilə havaya atılan qızlar Daş ağırlığı ilə yerə düşüb parça-parça oldular. Vəhşi ermənilər onların ardınca qaçan iki qocanı da yelələtib atdılar. Səmada daha iki insan qaraltısı görünəndə Atanın səbri tükəndi. Üç yolçudan birinin ilk dəfəydi ki səsi eşidildi. "Ay sizi həyata gətirən qancıq ananızı..."

Oğlan quruyub qalmışdı. Ürəyi soyutmaq üçün söyüşdən gözəl şey yoxdur. Ata ürəyini boşaltdı. Oğul qırıla-qırıla qaldı. Qarşıda, bəlkə onları da belə bir aqibət gözləyirdi?

Əsir götürülmüş nisbətən cavan adamları avtomatlıların müşayiəti ilə meşənin dərinliklərinə doğru aparırdılar. Bədbəxt insanlar, kimsəsizləri heç Allah da sevmir, nəinki vicdanını itirmiş dövlət rəhbərləri. Xocalı yamanca dərs vermişdi yazıq millətə.

Dayanmaq ölümə bərabər idi. Soyuq və şaxta bir tərəfdən, düşmən qorxusu da digər tərəfdən Ata və Oğlu düşündürürdü. İrəli, yalnız irəli! Xilas irəlidir. Lap başlarının üstünü ölüm kabusu alsada, irəli getməli idilər. Arxaya yollar bağlanmışdı.

Atanın yarası buz bağlanmışdı. Bəlkə də bu xeyirliyə idi. İnfeksiya keçməzdi. Oğul sarğıları bir az da bərkitdi. Qan axmadığı üçün kəndiri boşaltdı. Ata rahat nəfəs aldı. Oğul nə düşündüsə Ananı kürəyindən açdı. Onu körpə uşaq kimi qucağına aldı. "Düşmən arxadan atəş açsa Anama yox, mənə dəysin", deyə düşündü. Xizəyi yenə qurşağına bağladı. Yolun bağırını yarmağa başladılar. Meşə-

nin lap qalın yerinə girdilər. Bir iz də yox idi. Dağlarda, dərələrdə gürultu, əks-səda eşidilirdi. Ya vertolot uçurdu, ya da ağır texnika hərəkət edirdi. Ağır texnika səsidirsə, yollar uzaqda deyil. Yollarından uzaqlaşmaq lazım idi.

Kiçik bir gədiyi də aşdılar. Bu neçənci dağ idi, neçənci təpə idi, neçənci gədik idi unutmuşdular. Amma onu bilirdilər ki, doğulduqları, boy atıqları, arzularının çiçək açdığı bu yerlərdən sanki bir dəfəlik ayrılırdılar.

...Bir gün də keçdi...

Oğul bütün taqətini, fiziki və mənəvi gücünün tükəndiyini hiss edirdi. Anasını və Atasını itirməyi ağına belə gətirmək istəmirdi. Belə bir fikir ona hakim kəsilən kimi gücünü toplayırdı... Son addımlarını da atdı. Qarşıda qatmaqarışiq səslər gəlirdi. Daha geriyə qayıtmağa yol yox idi. Bizimkilər də, ermənilər də olsa son gücünü səfərbər etdi. Kolun yarpaqsız budaqları arasından irəli boylandı. Hərbi formalı əsgərlər adamları maşınlara mindirirdilər. İlahi, bunlar kimlər idi? Arabir doğma dilində sözlər eşidirdi. Hamı bir-birini tələsdirirdi. Kimlədirsə, dəxli yoxdur, eldən ayrı yaşamaq olmaz. Biz də onlara qoşulaq. Ayaq üstə qalxıb qışqırmaq istədi. Səsi gəlmədi. Maşına minənlərdən bir neçəsi əllərini onlara sarı uzatmışdılar. Bunu gördü. Üç əsgər onlara tərəf qaçmağa başladı. Oğlanın ürəyi şiddətlə döyündü. "Biz də əsir düşdük", deyə düşündü. Quruyub qaldı. Gələn özümüzünkülər idi, yoxsa düşmən?

Onlara yaxınlaşan əsgərlərin səsləri musiqi kimi səsləndi:

-Tez olun, vaxtımız yoxdur!

Özümüzünkülər idi! Anasını - Vətəninə xilas edə bilmişdi. Anasını qucağından yerə qoydu. Kəndiri belindən açdı. Qollarını qartal qanadları kimi açaraq Azərbaycan əsgərlərinə tərəf irəliləmək istədi. Dilindən qeyri ixtiyarı bir neçə söz çıxdı:

-Sizə qurban olum, Vətən oğulları!

Kökündən kəsilmiş palıd ağacı kimi yerə sərildi. Sevincdən köksünə sığmayan ürəyi partlamışdı...

Əsgərlər qocaları, huşunu itirmiş Ananı və Atasını maşına apardılar. Əsgərlərdən birinin: "Bizə sağları xilas etmək lazımdır, meyid kimə gərəkdir", məsləhətinə sakitcə, etirazsız əməl etdilər. Ananı - Vətəni, Atasını - Yurdu xilas edən igid Oğulun meyidi gərəksiz əşya kimi satılan Vətənin yarpaqsız bir kolunun dibində atılıb qaldı.

O, öz kişi ömrünü yaşamışdı.